

J A A R B O E K
V O O R
M U N T - E N
P E N N I N G K U N D E

100
2013

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
AMSTERDAM

commissie van redactie

drs. N.L.M. Arkesteijn, Delft

E.J.A. van Beek, Sint-Michielsgestel

prof. dr. J.G.J.M. Benders, Katholieke Universiteit Leuven (voorzitter)

mr. M. Bloemendal, Dordrecht (namens bestuur)

drs. E. van der Kam, Geldmuseum, Utrecht

prof. dr. F. Kemmers, Goethe-Universität Frankfurt

T.P.J. Nissen, Terheijden

drs. T. Opdam, Zevenaar (secretaris)

International Advisory Board

prof. dr. J. Van Heesch, Koninklijke Bibliotheek Albert en

Katholieke Universiteit Leuven

dr. H. Horsnæs, Nationalmuseet (Kopenhagen)

dr. P. Ilisch, Westfälische Wilhelms-Universität Munster

prof. dr. P. Spufford, Cambridge University

e-mail redactie

jaarboek@koninklijkgenootschap.nl

kopij-richtlijnen

Zie www.koninklijkgenootschap.nl

ISSN 0920-380X

uitgave

© 2013 Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde

druk

n.v. Peeters s.a., B-3020 Herent (België)

Huessensche contrefeijsels

PAUL OOSTERVINK en THEO NISSEN

Tot de Franse tijd behoorde de enclave Huissen binnen het Gelderse gebied tot het hertogdom Kleef, dat op zijn beurt deel uitmaakte van het latere koninkrijk Pruisen. Op 11 januari 1795 trokken Franse troepen Huissen binnen. Om zich tegen de snijdende kou te beschermen maakten ze een vuur op de Markt, waarvoor ze het gehele oude archief van Huissen gebruikten en opstookten. Na drie maanden vertrokken ze weer. Van het archief bleven alleen smeulende resten over.

Voor historisch onderzoek naar Huissen, ook op het terrein van muntaangelegenheden, is men daarom aangewezen op de Duitse archieven te Düsseldorf en Berlijn. Tot de *Wende* in november 1989 lagen de Berlijnse zaken in het *Zentraler Staatsarchiv* van de DDR in Merseburg. In de jaren negentig is dit archief overgedragen aan het *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* in Berlijn. Ook in het *Landesarchiv Nordrhein-Westfalen* te Düsseldorf bevinden zich diverse archivalia op bestuurlijk terrein over het Kleefse Huissen tijdens het *Ancient Régime*. Een onderzoek door de Historische Kring Huessen in deze Duitse archieven bracht tal van zaken uit de 17e en 18e eeuw aan het licht, die tot dan onbekend waren, zoals benoemingsaktes van de Huissense magistratuur en en moeilijkheden die zich rond de benoemingen hadden voorgedaan. Verrassend was, zowel in Berlijn als Düsseldorf, ook enige stukken aan te treffen die betrekking hebben op het *Münzwesen zu Huissen* betreffende de oprichting en spraakmakende productie van het Kleefse munthuis te Huissen in de periode 1622-1626. Van Kerkwijk heeft in 1922, op basis van een procesdossier in 's Rijks Archief en gegevens uit het Generaal Register van Raden en Generaalmeesters van de Munt uitgebreid aandacht aan deze zaak besteed.¹ Het is alleszins de moeite waard de nog aanwezige bronnen aan de Duitse zijde daartegen aan te houden aangevuld met muntarchivalia uit het Stadsarchief van Deventer. Merseburg laat nieuw en interessant materiaal zien.

1 Van Kerkwijk, 1922: 1-40

Politieke en monetaire situatie 1^e kwart 17^e eeuw

Op 25 maart 1609 overleed de zwakzinnige en kinderloze Johann Wilhelm, hertog van Gulik, Kleef (met de enclave Huissen) en Berg, graaf van Mark en Ravensberg, heer van Ravenstein. Zoals zo vaak in een dergelijke situatie barstte er in alle hevigheid een politieke strijd om de erfenis los. Twee serieuze troonpretendenten, zwagers van Johann Wilhelm, dienden zich aan: enerzijds Johann Sigismund, markgraaf van Brandenburg en regent van het hertogdom Pruisen (1608-1619) en anderzijds Philipp Ludwig (1569-1614), paltsgraaf van Pfalz-Neuburg. Troepen van beide partijen bezetten delen van het land. Ze kwamen in 1609 in Dortmund tot een overeenkomst van gezamenlijk bestuur en lieten zich als *principes possidentes* te Duisburg inhuldigen. Maar hiermee was de vrede in dit gebied nog geenszins gevestigd. Beide pretendentes waren protestant. Keizer Rudolf II erkende het verdrag niet en om het gebied voor het katholicisme te behouden, liet hij zijn broer Leopold de stad Gulik bezetten. maar deze moest voor een bedreiging van een Frans-Nederlands leger onder prins Maurits terugtrekken. Onderlinge twist over de verdeling tussen de twee bestuurders escaleerde en bovendien werd Johan Sigismund calvinist (1613) en Wolfgang Wilhelm rooms-katholiek. Het land werd het toneel van rondtrekkend krijgsvolk van allerlei aard. Vanuit Bohemen gloorde het vuur van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) en in de Nederlanden eindigde in 1621 het Twaalfjarig Bestand. Onder druk van het buitenland en bemoeienis van de Duitse keizer kwamen de partijen evenwel tot een overeenkomst. Bij het verdrag van Xanten op 12 november 1614 werden Kleef, Mark, Ravensberg en Ravenstein informeel aan Brandenburg toebedeeld en Gulik en Berg aan Pfalz-Neuburg, maar deze verdeling kreeg pas in 1624 een formele status waarbij Ravenstein overging naar Neuburg. Intussen was Johann Sigismund in 1619 overleden en had zoon Georg Wilhelm (1619-1640) hem opgevolgd. Bij de erfenis hoorde een berg schulden. In 1614/1615 had Brandenburg namelijk leningen ter waarde van 100.000 gulden in de Nederlanden met goedkeuring van de Staten-Generaal opgenomen (zgn. "Houffijser"-schuld). Als tegenprestatie moest het huurleger van Prins Maurits in de Rijnstreek op de been gehouden worden op kosten van het Rijnse landencomplex. In 1622 werden de aflossingen wederom opgeschort en de voorwaarden gecontinueerd. De behartiging van de Brandenburgse belangen in het Rijnland lagen sinds 1616 in handen van de invloedrijke Adam von Schwarzenberg die aan zijn leenheer Georg Wilhelm omvangrijke leningen verstreekte in ruil voor privileges en tegen onderpand van diverse domeinen, waaronder de enclave Huissen. Zijn loyaliteit jegens Brandenburg is echter omstreden.²

2 Noss, 1931: 235

Er was alom geldgebrek om o.a. de militaire operaties van alle krijgswegingen en de vorstelijke status te kunnen bekostigen. In het Duitse Rijk kwam hierdoor in die jaren, met als hoogtepunt de jaren 1621-1623, een enorme productie van minderwaardig geld op gang, beter bekend onder de naam *Kipper- und Wipperzeit*. Allerlei soorten waren ook voor de export bedoeld en vonden gemakkelijk aftrek in de Nederlandse gebieden, uiteraard tot grote ergernis van de jonge staat in wording.

Afb. 1. Graaf Adam von Schwarzenberg

Maar de controle was weinig effectief. In de jaren twintig van de 17e eeuw ebde de uitvoer van de Duitse munthuizen weg, vooral na het hoogtepunt van de inflatie.³ In het door Gelders gebied ingesloten Huissen werd reeds onder de Possiderende Vorsten in 1611 een Gulik-Bergs munthuis gevestigd dat zeker tot 1613, maar mogelijk ook nog in 1614 in bedrijf is geweest. Door de uit Kampen afkomstige muntmeester Wijntgens werden met name koperen duiten en oorden en zilveren stuivers, schellingen voor de Nederlandse kooplieden gemaakt.⁴ De winstgevende activiteiten van de “buitenlander” Wijntgens werden door zijn naijverige collega’s in Emmerich echter met lede ogen gevolgd en tegengewerkt.⁵

3 Van Gelder, 1965: 129

4 Noss, 1917: 91

5 Noss, 1931: 232

De Munt te Huissen 1624-1626

In 1622 gaf Georg Wilhelm - in zijn hoedanigheid van hertog van Kleef - aan Christoffel Wortt uit Paderborn opdracht een Markse munt in Huissen in te richten.⁶ In datzelfde jaar werd met een proefstempel een afdruk van een Markse daalder 1622 van twintig schilling op papier gemaakt.⁷ Op de achterzijde van deze afdruk staat vermeld “*Abriß deß Geprägß zu Huyßen*” (Afb. 2).⁸

Afb. 2. Markse daalder van twintig schilling (1622) [GSPK, Berlijn]

Afb. 3. Markse daalder van twintig schilling (z.j.) [GSPK, Berlijn]

In 1624 vestigde Wortt een Munt in Huissen. Hem werd toegestaan in een door stadhouder Adam von Schwarzenberg ondertekende commissie munten te slaan, onder andere snaphanen en dubbele en enkele Kleefse stuivers, Markse drieschellingstukken en verder “kleyne gouden schoupenningen”.⁹ Van de muntslag in de periode 1624-1626 zijn drie ongedateerde muntsoorten bekend: een Markse daalder van twintig schilling¹⁰, een Markse drieschelling en een Markse stuiver. Van de Markse daalder zonder jaartal is door Wortt eveneens een afdruk op papier vervaardigd (Afb. 3).¹¹ Claes Meinertsz, muntmeester te Deventer, werd als muntmeester aangezocht en geïnstalleerd.

Van Kerkwijk behandelt in zijn artikel de lotgevallen van dit Huissens munt-huis vanaf 21 april 1626, de datum waarop de Staten Generaal de opdracht tot onderzoek gaven, tot 1 oktober 1627, de dag waarop zij de affaire seponerden

6 GSPK, Signatur: I. HA GR, Rep, 34, Nr. 3404 – *Münzwesen zu Huissen* – Einrichtung einer Münzstätte zu Huissen, 1622-1624. Van Kerkwijk, 1922: 3-4

7 Er is uitgegaan van het Duitse munttype schilling en niet van de schelling als muntsoort in de Nederlanden tenzij het woord een Duitse vertaling van de Nederlandse schelling is.

8 Brief Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlijn van 13 juni 2013, kenmerk 4481/13-1.2.2.

9 Van Kerkwijk, 1922: 3

10 Van der Wis (pagina 276, 277) en Purmer, 2009: 160; zie voorts voetnoot 18

11 GSPK, Signatur: I. HA GR, Rep, 34, Nr. 3404 – *Münzwesen zu Huissen* – Papierabdrücke von Münzen aus Huissen, ohne Datum.

met het argument dat de kosten de baten zouden overstijgen. Intussen was Meinersz een natuurlijke dood gestorven, waren diverse financiële claims over en weer gelegd, waren Brandenburgse protesten tegen de Staatse inbreuk op de Kleefse (Huissense) soevereiniteit terzijde gelegd en was een muntplakkaat op 25 augustus 1626 uitgevaardigd met waarschuwingen tegen en verboden op het gebruik van diverse minderwaardige munten van Huissen, Kampen en Batenburg. In het plakkaat staan acht afbeeldingen van aan Huissen toegeschreven imitaties, zogenaamde vervalsingen, die alle door Van Kerkwijk zijn beschreven. De toenmalige Kleefse regering achtte de zaak van zo groot belang, dat zij Georg Wilhelm in Berlijn hiervan op de hoogte stelde. In een van de aan hem gerichte brieven sloot men een exemplaar van de in Huissen geslagen arendaalder in. In het archief van Merseburg bevond zich – in een lade en in papier gewikkeld – nog een origineel Marks twintigschillingstuk, een imitatie van de “Zeeuwse” arendaalder (Afb. 4). Het gewicht van dit exemplaar is circa 18,91 gram. De zilveren arendaalder van 60 groot van Zeeland is met de jaartallen 1602, 1618, 1618/02 en 1619 geslagen en weegt circa 20,7 gram.¹²

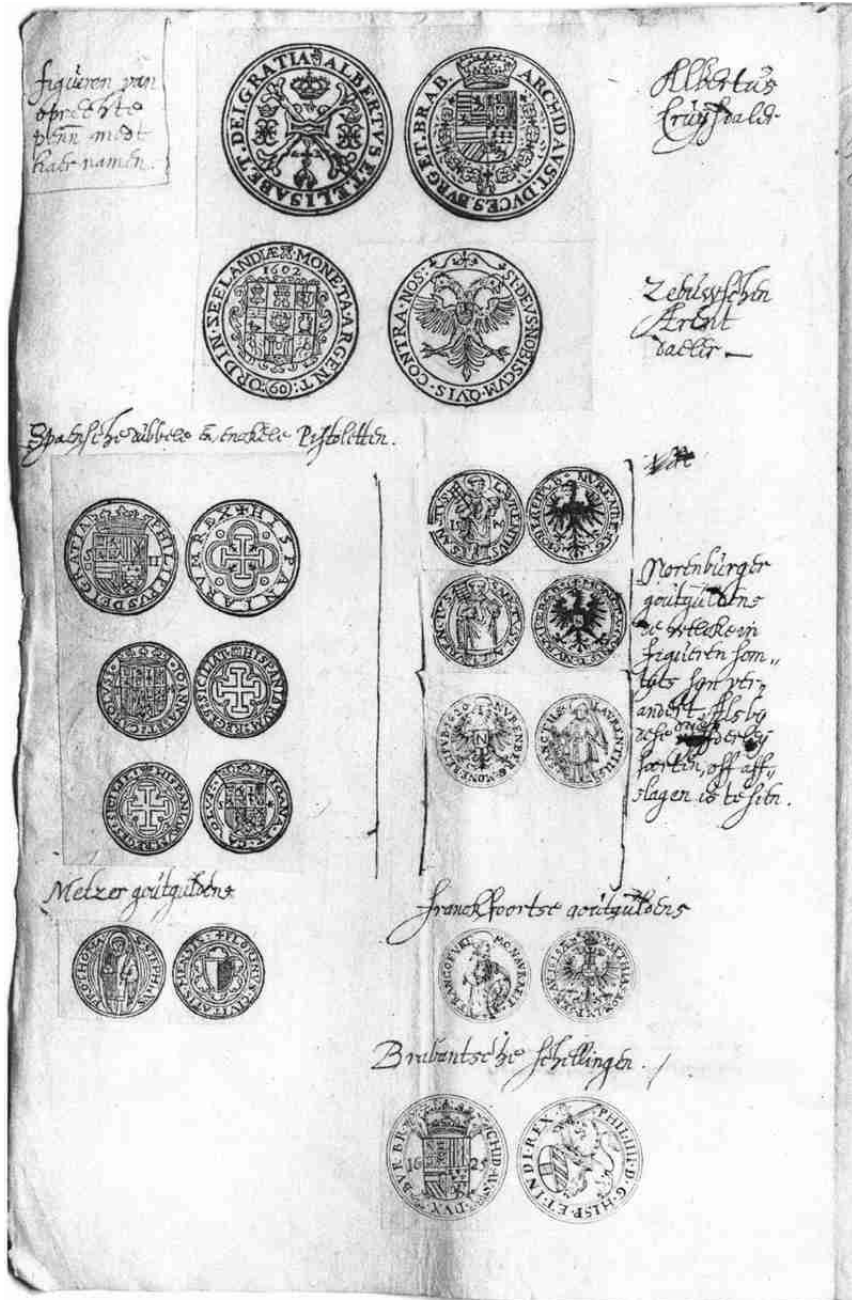

Afb. 4. Markse daalder van twintig schilling [GSPK, Berlijn]

In het archief van Düsseldorf bevindt zich een weergave van de “figueren van de Huessensche penningen gecontrefeijt en vervalscht nae (de) overstaande penningen” (Afb. 5a en 5b). De afbeeldingen van deze munttekeningen zijn op folio 172 recto (de rechterzijde) van dit document letterlijk overgenomen van de afbeeldingen van het plakkaat van de Staten Generaal. De afbeeldingen van dit plakkaat zijn uitgesneden en op een nieuw papier “geplakt”. Op de linkerzijde (folio 171 verso) staan de echte penningen “vervalscht nae (de) overstaande penningen”, eveneens uitgesneden.¹³ De toegevoegde namen van de munten wijken af van de Nederlandse versie, zie Tabel 1.

¹² CNM 2.49:61

¹³ LNW *Kleve Mark Akten* 184, 185, 521.

Afb. 5a. De Düsseldorfse muntekeningen (verso) [LNW, Düsseldorf]

In het “Merseburgs” archief bevindt zich een gelijksoortig document als in Düsseldorf (Afb. 6a en 6b). Hier zijn de tekeningen en afbeeldingen niet uit bestaande plakaten overgenomen zoals in Düsseldorf maar is een eigen versie van de vervalsingen tot stand gekomen. De verschillen met het plakkaat door slordigheden van de kopiist zijn opvallend. In vergelijking met Düsseldorf en Nederland zijn drie andere mogelijke falsificaten toegevoegd: een leeuwendaalder, een Gelderse snaphaan en een halve schelling of driestuiver van Brabant. In Tabel 1 zijn de verschillen tussen de opstelling van Van Kerkwijk (= het plakkaat) en aantekeningen van zowel Düsseldorf als Merseburg nader uitgewerkt.

Ook in het Stadsarchief Deventer berusten nog stukken over de aanklacht tegen, de aanhouding van en het onderzoek naar de stedelijke muntmeester Meindertsz over diens activiteiten te Huissen. Van Kerkwijk maakt geen melding deze gezien te hebben, hij zou zich aldus geheel gebaseerd hebben op het procesdossier in het Rijks Archief. Het is weinig zinvol de uitgebreide en diepgaande behandeling van het strafproces door Van Kerkwijk over te doen. Desondanks komen in de Deventer documenten gegevens voor die of in Den Haag niet zijn overgekomen of door Van Kerkwijk abusievelijk over het hoofd zijn gezien dan wel als niet relevant zijn beschouwd, maar die een bijdrage aan het inzicht in deze affaire leveren: wat is er o.a. gecontrefeit en in welke omvang? In Tabel 1 zijn aan de gegevens uit het Plakkaat van 1626, de Duitse aantekeningen van de muntconcessie en de bekentenis van Meindertsz toegevoegd, inclusief opgegeven productiegegevens uit verhoren.

Toelichting bij Tabel 1

In zijn beoordeling van de affaire beperkte Van Kerkwijk zich tot de beantwoording van de vraag of Meindertsz schuldig was aan valsmunterij en het plegen van bedrog. Bij nadere beschouwing van het nieuwe materiaal is het mogelijk Van Kerkwijk aan te vullen en aan enige tijdkarakteristieke kwesties aandacht te schenken.

Reeds geruime tijd circuleerden in de Republiek – naast geld van buitenlandse origine – allerlei lichte munten van niet alleen provinciale en stedelijke munthuizen maar ook van diverse hagemunten: een muntchaos in de economische glorie-tijd van de Gouden Eeuw. Binnen de invloedssfeer van de Staten werd de wildgroei met meer en minder succes bestreden: aldus waren de ateliers van Batenburg in 1624 en Anholt in 1622 definitief gesloten. Regelmatig verschenen er plakaten waarin de gangbaarheid van muntsoorten werden verklaard. In april 1626 trokken de Staten-Generaal alle registers open om een gesignaleerd kwaad te Huissen, op buitenlandse bodem, aan te pakken. De gegevens daarover

Tabel 1. De muntslag volgens de documenten

Concessie 5 augustus 1624, getekend door Adam von Schwarzenberg aan Christopher Wortt (vidimus 20 april 1626 oude stijl) ¹⁴	Merseburgse munteekeningen	Munten naar Van Kerkwijk (1922) ex plakkaat 1626	Düsseldorfe munteekeningen	Bekentenis van Meindersz ¹⁵
Kleinen guldenen schouwpenning	Contrefaite (C) pistolet	Gouden ducaat van Spanje (nr. 8)	Spaensche dubbele ende enckele pistoletten	Huessensche (H) enckele pistoletten
Kleinen guldenen schouwpenning	C Franckfürter goltgülden	Goudgulden van Frankfort a./Main (nr. 6)	Franckfoortse goutguldens	H gecontrefejite Franckfoerter goutguldens
Dreyen Marckischen schilling	C der Brabandtsch schilling [schelling]	Drie Marcksche schilling (nr. 4)	Brabantsche schellingen	H gecontrefejite schellingh
Marckischen thaler (26 schilling): (hele, halve en kwart)	C Bürgündischer reichsthaler C der Seeländischer thaler	Marksche daalder van 26-schilling (nr. 1 en 2) Marksche 20-schilling (nr. 3)	Albertus cruydsaler Zeuwschen arendaeler [1602]	H cruydsaler. H arendtaler z.j.
Kleinen guldenen schouwpenning	C Nürenberger goltgülden	Goudgulden van Nürnberg (nr. 7)	Norenburger goutguldens*	H gecontrefejite Norenburger goutguldens**
Kleinen guldenen schouwpenning	C Metzter goltgülden	Goudgulden van Metz (nr. 5)	Metzer goutguldens	H gecontrefejite Metzter goutguldens
Pfirtgen/snaphaan: (hele en halve)	C von halber schilling [schelling]			
	C Geltrisch pfertgen	PM: Friese snaphaan in de aanklacht te Deventer ¹⁶		
Clevische stuber (hele en halve)	C der Hollandischer thaler			
Dubbele Clevische stuber				
Runden oder kentigen guldenen schouwpenning: (hele, halve en kwart)				

* dewelcken figuren somtijts sijn verandert als bij dese dreiterij soorten off affslagen is te sien.

** hebbende aen d'een sijde den Arant (wesende het affslach van oude) ende aen d'ander sijde den grooten roosten met de pluyum (wesende d'affslach van den nieuwe) der Norenburgse goutguldens.

A. Conform Wynolds (Van Kerkwijk, 1922: 11); volgens Roemer ca. 10 stuks (Van Kerkwijk, 1922: 23); volgens schepenen Huissen: aantal onbekend (Van Kerkwijk, 1922: 23)

B. Volgens Wynolds: 25 mark kruisdaalders en 400/500 mark arendsdaalders (Van Kerkwijk 1922: 11); Volgens Aerts: 400 mark arendsdaalders (Van Kerkwijk 1922: 24); volgens schepenen van Huissen: 26 mark kruisdaalders (Van Kerkwijk 1922: 23)

C. Volgens Aerts: 4000 mark stuivers (Van Kerkwijk 1922: 24); volgens Roemer: onbekend aantal (Van Kerkwijk 1922: 23)

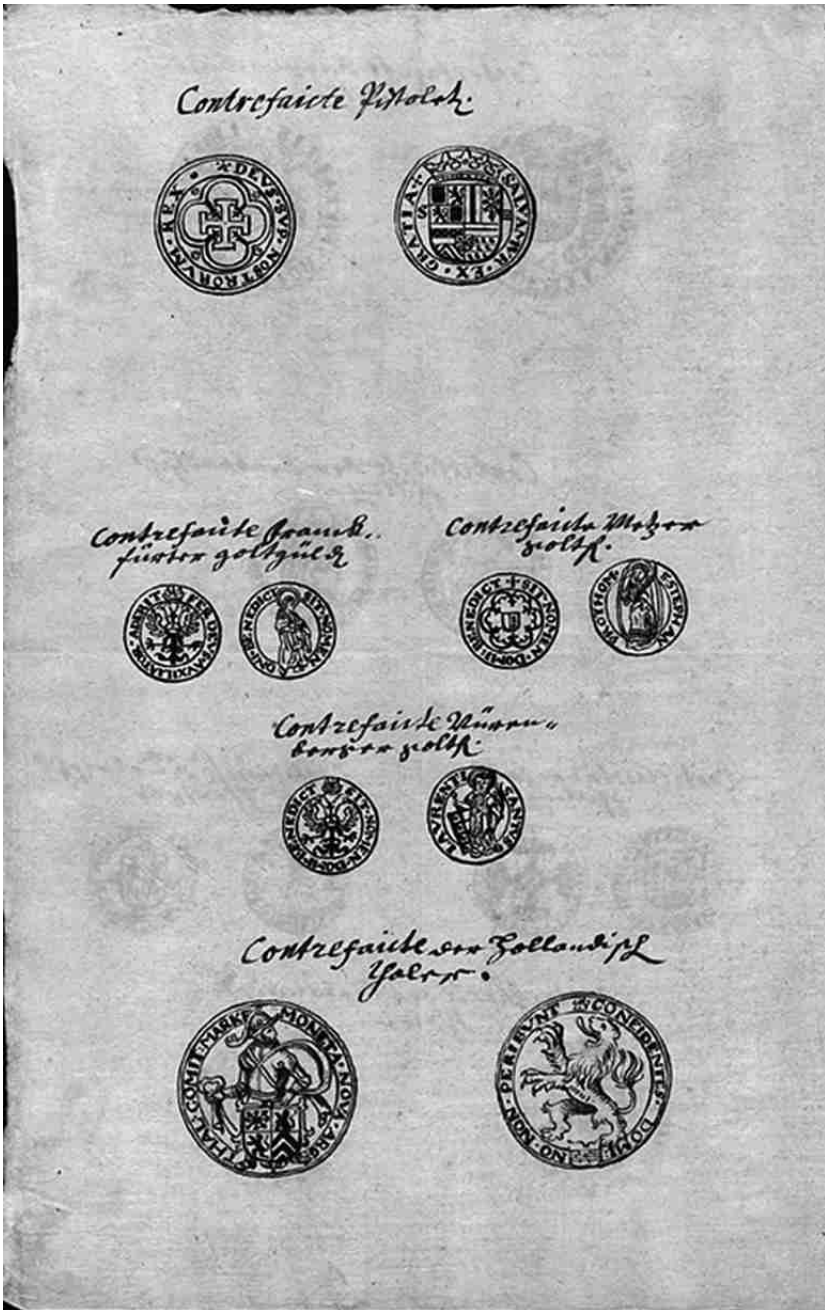
D. Volgens schepenen Huissen: aantal niet genoemd (Van Kerkwijk 1922: 23)

14 Stadsarchief Deventer, De Munt, inv. 896-23

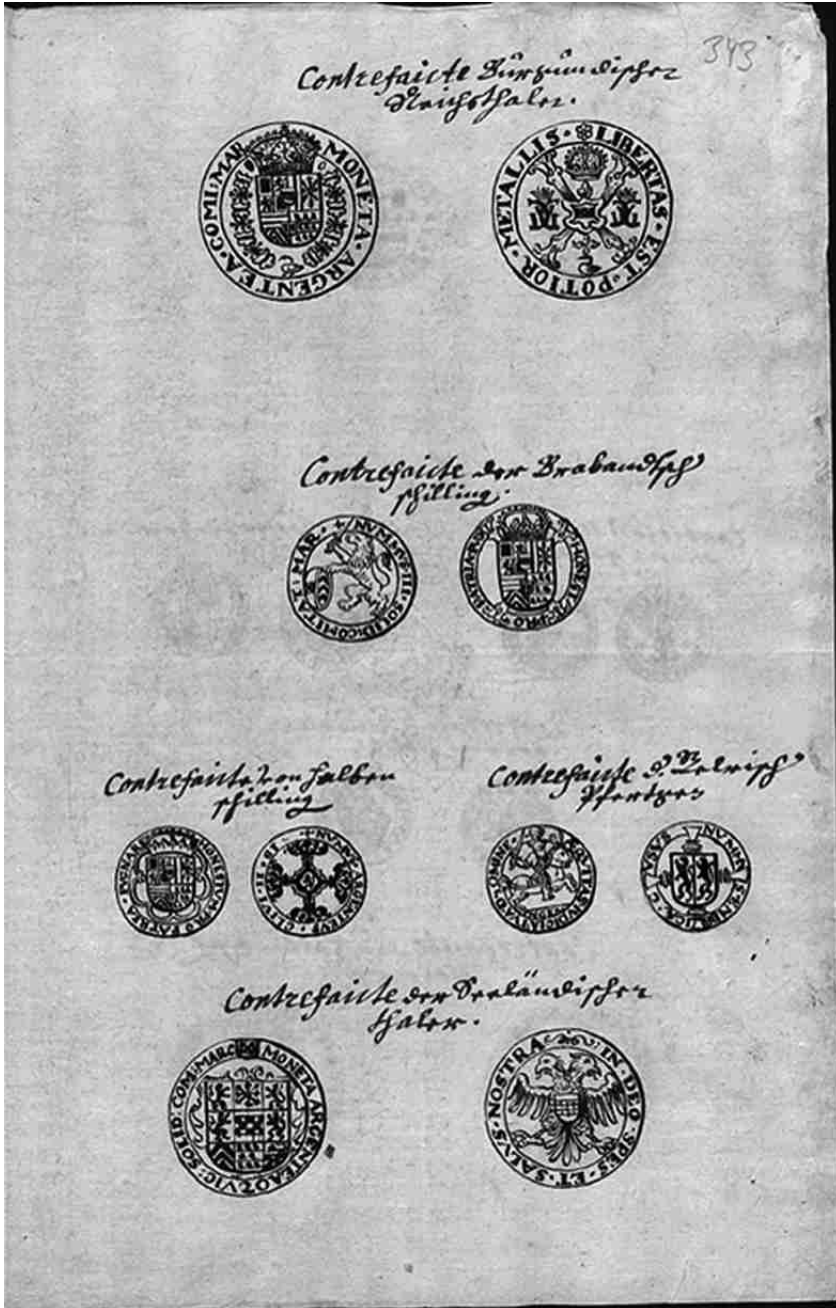
15 Stadsarchief Deventer, De Munt, inv. 896-27/29

16 Stadsarchief Deventer, De Munt, inv. 896-31

5000 mark
stuivers^C

Afb. 6a. Merseburgse munttekeningen (verso) [GSPK, Berlijn]

Afb. 6b. Merseburgse munttekeningen (recto) [GSPK, Berlijn]

in de ons overgeleverde documenten roepen een even chaotisch beeld op als het monetaire stelsel zelf. In de eerste plaats waren enkele gewraakte munttypen (de kruisdaalder/patagon, de Brabantse schelling) naar voorbeeld van de Zuidelijke Nederlanden – de vijand van de Republiek – in het noorden nog officieel verboden.¹⁷ Blijkbaar waren ze in de praktijk toch aanvaard als gangbaar geld. In de tweede plaats is zowel in de aanklacht als in het plakkaat van 1626 geen gewag gemaakt van het kleingeld, de stuiver, waarvan ruim 700.000 stuks (143¾ stuks per mark werks) zouden moeten zijn geproduceerd.¹⁸ Voor de overheid was kennelijk het kleingeld (nog) geen punt van strafrechtelijke vervolging.

Vervolgens zijn, afgezien van de begrijpelijke, geografische verschillen in benaming, de documenten in hun specificaties van de “contrefeijsels” niet in overeenstemming met elkaar: typen verdwijnen, nieuwe verschijnen met allerlei slordigheden in beschrijving en beeldenaar. Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat er per saldo sprake is geweest van een collage van plannen, feiten, geruchten en vermoedens: in de Merseburgse tekeningen verschijnt opvallend solitair de leeuwendaalder en de halve schelling terwijl de snaphaan alleen in de concessie en de aanklacht te Deventer voorkomt. Om kort te gaan: kleingeld was van geen belang, over ander zilvergeld zijn de documenten strijdig, slechts over het goudgeld van onduidelijke herkomst, waarvan drie mark zou zijn geslagen, zijn ze tamelijk eensgezind. De oorspronkelijke bronnen van de Merseburgse munttekeningen en die van de generaal-meesters zijn onbekend.

Het vierde aandachtspunt is het navolgen van munttypen. Het imiteren van populaire munten met een eigen muntvoet was in het begin van de 17^e eeuw nog een wijdverspreid verschijnsel waaraan de provinciale en stedelijke munthuizen eveneens ijverig meededen. “Muntvervalsching” wordt een moeilijk te hanteren begrip wanneer de identiteit van de autoriteit – met muntrecht – op de munten is vermeld. Een dergelijke monetaire orde biedt veel ruimte aan financieel bedrog in het economisch verkeer en aan een tweeslachtige opstelling van overheden. Nu bezat Huissen juridisch gesproken een keurvorstelijke concessie om munten te vervaardigen, alleen de (controle op de) naleving van de Rijksregeling was er zoek.¹⁹ Verder is het een vraag voor welke afzetgebieden de

17 Van Gelder, 1966: 124-131

18 Gezien de productieomvang zou verwacht mogen worden dat de munten niet zeldzaam zijn. Mogelijk zijn twee typen bekend (Noss: 1916: nrs. 96-100). Noss wijst in 1929 (p. 38) het eerste type (nrs. 96/99) met NVMMVS CLIVENSIS toe aan Meindertsz maar herroept dit in 1931 (p. 263). Het tweede type (nr. 100) heeft het omschrift NVMMVS MARKENSIS en is zonder twijfel te plaatsen in de periode 1624/1626, maar is zeer zeldzaam.

19 Stadsarchief Deventer, De Munt, *inv.* 896-23. Noss meent – onder verwijzing naar Van Kerkwijk – dat de Munt in 1624 een privéonderneming van Von Schwarzenberg is geweest (Noss, 1931: 263). Dit blijkt evenwel nergens uit.

muntslag bedoeld is geweest? Een moeilijk te beantwoorden vraag, immers vele betaalmiddelen hadden een “internationaal” karakter; overgeleverde Markse daalders worden ten oosten van de Nederlanden aangetroffen. Afgezien van de stuiver moet, gezien de genoemde hoeveelheden in marken werks, de productieomvang monetair van geen betekenis zijn geweest, uiteraard wel dreigend. De genoemde productiecijfers zijn overigens weinig geloofwaardig. Nog een punt vormt de aansprakelijkheid voor het muntwerk: Meindersz of Wortt? Voor de generaal-meesters was deze juridische kwestie niet belangrijk; hun doel was in Huissen en Deventer te scoren en schulden te vinden om hun opdrachtgevers in Den Haag tevreden te stellen. Van Kerkwijk toont in zijn artikel lichte twijfel over de rechtmatigheid van Meindersz’ inhechtenisneming maar gaat uiteindelijk mee met de conclusie van de generaals dat “Claes Meynerts wesende gheen kint, maer een man, sich het muntwerck genouch verstaende....”, dus schuldig was.²⁰

Ten slotte resteert nog de politieke kwestie waarom de Staten-Generaal rechtstreeks in Rooms-Duits rechtsgebied ingrepen? Er kan een complex aan nauwelijks meer te bevroeden overwegingen een rol hebben gespeeld, enkele zijn wel te beredeneren: financiële machinaties van de zijde van Adam von Schwarzenberg als pandheer van het zeer nabije Huissen en/of de terugbetaling van verleende kredieten aan Brandenburg en/of de staatse troepen gelegerd in het Rijnland en/of een nog te vereffenen oude rekening met Meindersz als dubieus geachte muntmeester van Deventer: meer controle op het achterland zou een conclusie kunnen zijn. Of keken soms de grote Kleefse steden met afgunst naar de nieuwe concurrent? Eerder al, in 1613 was de Munt te Huissen uit broodnijd opgehouden te bestaan.²¹ Een bericht naar de Staten-Generaal met alarmerende *inside information* zou het goede doel een handje kunnen helpen. Hoe het ook zij, voor het minderwaardige muntwerk uit het Huissense muntatelier viel definitief het doek.

Dankwoord

Dank gaat uit naar de Historische Kring Huessen voor hun medewerking en het beschikbaar stellen van hun archiefmateriaal. In het bijzonder Emile Smit en Jan Zweers van de Historische Kring Huessen.

²⁰ Van Kerkwijk, 1922: 40

²¹ Noss, 1931: 232

Archiefdiensten

Geheimer Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin, voorheen Zentraler Staatsarchiv der DDR, Dienststelle Merseburg. (GSPK)
Landesarchiv Nordrhein-Westfalen, Düsseldorf, voorheen Hauptstaatsarchiv Düsseldorf. (LNW)
Stadsarchief Deventer, De Munt, *inv.* 896

Literatuur

Beek, E.J.A. (red.) (1986/1990) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen a/d Rijn & Houten)
Kerkwijk, A.O. van (1922) De Munt te Huissen in 1626 *JMP* 9, 1-40
Gelder H., Enno van (1965) *De Nederlandse munten* (Utrecht/Antwerpen)
Noss, Alfred (1916) Die Rheinischen Prägungen der Possidierenden Fürsten *Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft* Band 36 (München)
Noss, Alfred (1929) *Die Münzen von Berg und Jülich-Berg II* (München) 11-38
Noss, Alfred (1931) *Die Münzen der Grafen und Herzöge von Kleve* (München) 232-264
Purmer, D. (2009) *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568-1795 Deel II* (Sneek)
Smit, E.J.Th. (2009) *Canon van de Huissense geschiedenis* (Huissen 2009)
Mededelingen (1979/80) *Historische Kring Huessen* 5-8
Wis, Jan C. van der & Tom Passon (2^e druk, 2009) *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)*, afgekort CNM
Zweers, J.H.F. & E.J.Th. Smit (2000) *Geschiedenis van Huissen* (Huissen)

Samenvattingen

Jan Pelsdonk

Muntslag en muntgebruik in Nederland in de pre- en protohistorie Beeldvorming op basis van geregistreerde munten van vóór onze jaartelling in de vondstdatabase NUMIS

Aan de hand van de Nederlandse muntvondstendatabase NUMIS worden de vondsten bestudeerd van munten tot en met de regering van keizer Augustus (27 v.C.-14 n.C.). De oudste in Nederland gevonden munten blijken al in de vierde en derde eeuw voor onze jaartelling te zijn vervaardigd. Het is aanneembaar dat IJzertijdmunten pas vanaf de tweede eeuw voor Christus en met name vanaf 54 v.C. zijn gebruikt. De vondstkaarten tonen dat de door de Romeinen geïmporteerde Bataven een sleutelrol in het gebruik en de productie van IJzertijdmunten vervulden. Vanaf 19 v.C. komen er grote aantallen munten uit de Romeinse Republiek bij. Ondanks een gelijktijdig voorkomen tonen de IJzertijdmunten een eigen spreidingsgebied, terwijl de Republikeinse munten beter aansluiten bij die van keizer Augustus. Dit is een aanwijzing dat de IJzertijdmunten – ondanks dat ze deels in Romeinse opdracht zijn vervaardigd – uiteindelijk toch vooral lokaal zijn gebruikt. Aan het eind van Augustus' regeerperiode worden IJzertijdmunten zo goed als niet meer gebruikt. Republikeinse munten worden gedurende de eerste eeuw nog geregeld in schatvondsten aangetroffen. Daarna verdwijnen ook deze munten langzaam uit beeld.

Theo Nissen en Jan Blok

Karolingische muntvondst 's-Hertogenbosch 2009

In 2009 is in het Bossche Broek ten zuiden van 's Hertogenbosch dichtbij de oever van De Dommel een kleine schat gevonden van 22 Karolingische munten en muntfragmenten: Aquitaanse obolen en locale penningen van Dorestad. De munten moeten zeker na 850 in de bodem terecht zijn gekomen. Voor Brabantse begrippen is de vondst van grote betekenis. Dat meer dan 60% (14 uit 22) van de schat juist binnen een vanouds moerassig gebied als het Bossche Broek bestaat uit Franse obolen benadrukt het uitzonderlijke karakter. Enkele deniers van Dorestad tonen stempelgelijkheid, hetgeen wijst op een geringe verstrooiing van deze stukken.

Kees Pannekeet en Anton Cruysheer

Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)

In dit artikel worden voor het eerst een samenvattend overzicht en catalogus gepresenteerd van de zogeheten holpenningen. Het zijn eenzijdig geslagen munten uit de periode circa 1460-1570, die in omloop zijn gebracht in enkele steden in het oosten van het huidige Nederland. De holpenningen vormden de laagste denominaties in het geldsysteem. De munten werden met toestemming van de stadsbesturen geslagen en uitgegeven door de kerken en de emissies hadden een meerledig doel. In het begin werd de (uit/ver)bouw van enkele kerken bekostigd met de opbrengsten van de uitgiften, later werden de bestedingen en toepassingen meer divers. Interessant is het gebruik van holpenningen als offergeld aan de gildenaltaren, waarmee missen werden gefinancierd, opgedragen aan de patroonheilige van de desbetreffende gilden. De oorzaak van het einde van het gebruik van holpenningen is niet eenduidig aan te geven. Een combinatie van factoren is hiervoor verantwoordelijk, waaronder de inflatie. Ten gevolge van het

onderzoek dat ten grondslag ligt aan dit artikel, zijn enkele nieuwe typen holpenningen in beeld gebracht en kon een grote hoeveelheid subtypen worden onderscheiden, vooral uit Deventer. In het bronnenoverzicht worden de geraadpleegde bronnen weergegeven, wat relevant kan zijn voor toekomstig vervolgonderzoek. Het artikel wordt besloten met een catalogus van de tot op heden bekende holpenningen uit Nederland.

Paul Oostervink en Theo Nissen

Huessensche contrefeijsels

De eerste helft van de 17^e eeuw was in vele opzichten een roerige tijd, in politiek, economisch, monetair en godsdienstig opzicht. Uit deze periode is een uitgebreid dossier overgeleverd inzake de strafrechtelijke vervolging in 1626 van de stedelijke muntmeester van Deventer Claes Meindertsz die vanaf 1624 tevens als muntmeester werkzaam was in de Kleefse enclave Huissen binnen het Gelderse gebied. In 1922 heeft Van Kerkwijk hierover uitgebreid gepubliceerd. Inmiddels is gebleken dat ook in Duitse archieven nog originele broninformatie voorhanden is. Aangevuld met materiaal uit het Stadsarchief van Deventer vormen ze tezamen een aanvulling op de affaire waarin het muntwerk van Huissen als valselijk en bedriegelijk werd aangemerkt. Afgezien van de vraagstelling over de schuldigheid van Meindertsz dragen de documenten een aantal opmerkelijke gegevens aan over de werkelijkheid van het monetaire, politieke en juridisch bedrijf: een door ons in moderne tijd moeilijk te bevatten maatschappelijke orde.

Chris Teulings

Met name.....

De gildepenningen van het Amsterdamse chirurgijns-gilde

Over Noord-Nederlandse gildepenningen zijn door Dirks en Wittop Koning prima handboeken geschreven. Echter, deze gaan niet diep in op de functie van deze penningen. Dit artikel onderzoekt de functies voor de penningen van het Amsterdamse chirurgijns-gilde. Waartoe dienden zij? De auteur maakt duidelijk waarom er behoefte ontstond aan nieuwe penningemissies, waarbij hij onderscheid maakt tussen presentiepenning, toegangspenning, baardragerspenning, draagpenning en vereringspenning. En passant wordt een nieuwe emissievolgorde voorgesteld. Aan de hand van genealogische gegevens wordt aangetoond dat een kleine penning – met De Dood met zeis en een tenaamstelling - de tweede presentiepenning van het Amsterdamse chirurgijns-gilde is, dat de penning al midden, zo niet tweede kwart van de 17e eeuw te dateren valt en dat het voor dit gilde de overgang markeert van een nummersysteem op presentiepenningen naar een naamsysteem. Een vergelijking met een bredere evolutie binnen de Amsterdamse gildepenningen wordt gemaakt waarbij de mogelijk niet onbelangrijke rol van de kunstenaarsfamilie Rogiers bij de innovatie binnen gildepenningen kort wordt aangestipt. Voor een tweetal zeldzame type penningen is een functie wel aannemelijk gemaakt maar is er nog zeker ruimte voor toekomstig onderzoek. Een interessante uitdaging. Het artikel oriënteert zich voor het lezersgemak op de bestaande taxonomie van Wittop Koning.

Summaries

Jan Pelsdonk

Muntslag en muntgebruik in Nederland in de pre- en protohistorie.

Beeldvorming op basis van geregistreerde munten van vóór onze jaartelling in de vondstdatabase NUMIS

Based on the Dutch coin finds database NUMIS, coin finds dating up until the reign of emperor August (-27/14) are studied. The oldest coins found in the Netherlands were produced in the fourth and third centuries BC. It is plausible that Iron Age coins were only used from the second century BC – and in most cases from 54 BC – onwards. The distribution maps show that the Batavi – transferred to the Dutch River Area by the Romans – played a key role in the use and production of Iron Age coins.

From 19 BC onwards, large numbers of Republican coins were imported, even though the Imperial Period had already started. Despite a simultaneous appearance, the Iron Age coins show a distinct distribution pattern, while that of the Republican coins is better in line with those of the emperor Augustus. This is an indication that Iron Age coins – even though they had partly been produced under Roman commission – were mainly used locally. At the end of Augustus' reign, Iron Age coins were practically no longer in use. During the first century AD, Republican coins were still regularly found in hoards. Thereafter, these coins also slowly disappeared from circulation.

Theo Nissen en Jan Blok

Karolingische muntvondst 's-Hertogenbosch 2009

In 2009 a small hoard of 22 Carolingian coins and coin fragments was found in the Bossche Broek, a scenic wetland to the south of the city of 's Hertogenbosch. The coins – Aquitanian oboles and local deniers of Dorestad – were definitely hoarded later than 850. By Brabant standards the find is very significant. Just the fact that in a swampy area Aquitanian oboles represent more than 60% of the deposit (14 out of 22) emphasizes the exceptional character of the find. Several deniers of Dorestad were struck from the same dies, indicating a limited dispersal of these coins.

Kees Pannekeet en Anton Cruysheer

Holpenningen in Nederland (ca. 1460-1570)

This article presents for the first time a summary of holpenningen, uniface struck coins from the period approximately 1460-1570, which were passed in a few cities in East Netherlands. The holpenningen were the lowest denominations in the monetary system. The coins were struck and issued by churches who were so authorized by the city governments; the issues had several goals. In the beginning, the (re)constructions of some churches were financed with the profits; later they were used for a variety of purposes. The use of holpenningen as offering money for guild altars is one interesting use, financing masses celebrating the patron saint of the respective guilds. The reasons for termination of holpenningen coinage is not exactly known. It was likely due to a combination of factors, among other things inflation.

As a result of this research some new types of holpenningen are discovered and a large number of subtypes have been distinguished, especially from Deventer. A catalogue of holpenningen from the Netherlands is appended at the end of the article.

Paul Oostervink en Theo Nissen Huessensche contrefeijtsels

The first half of the 17th century, in many respects, politically, economically, monetary and religiously was a turbulent era. An extensive file from this period exists on the prosecution, in 1626, of the urban mint-master from Deventer, Claes Meindertsz, who was also working as a mint-master in the Kleve enclave of Huissen within the area of Gelderland. In 1922 Van Kerkwijk published extensively on this topic. Meanwhile, it turned out that also in German archives authentic information on this matter was available. With materials from the municipal archives of Deventer they form a completion on the case in which coins from Huissen were considered counterfeits and shams. Besides the question on Meindertsz' guilt, the documents bring forward remarkable information on the reality of the monetary, political and legal business.

Chris Teulings

Met name....

De gildepenningen van het Amsterdamse chirurgijngilde

The existing numismatic literature by Dirks and Wittop Koning well describes the taxonomy for guild tokens of the Northern Netherlands. However, their specific applications are hardly described. This article describes the purpose for the guild tokens of the Amsterdam surgeon guild. The author explains why a need existed for various kinds of tokens. He distinguishes between tokens for presence at meetings and funerals, for admission to the Hortus, for carrying the beer, for the guild messenger and for honouring members. In doing so, the author also takes the opportunity to re-arrange the emission sequence known from the literature. A small token with The Death with scythe and the surgeon's name on it, which token in the existing literature carried an undervalued role, turns out to be the second token of presence with a much older dating, back to mid or even second quarter 17th century. This token marks for this guild the transition from a number system on tokens of presence to a name system. The author compares the development of the guild tokens of the Amsterdam surgeon guild with the broader evolution of the Amsterdam guild tokens in general. He makes a brief reference to the possibly important role of the artist family Rogiers in the innovation of tokens. For two relatively rare types of tokens the author proposes a plausible function, but it certainly leaves room for future research. An interesting challenge. For ease of reading, the author sticks to the existing references given by Wittop Koning.

Over de auteurs

Jan Blok (1948) studeerde psychologie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. In 1989 promoveerde hij op een proefschrift over de meting van temperament bij zwakzinnigen. Hij publiceerde samen met anderen diverse artikelen over deze doelgroep in nationale en internationale tijdschriften. Al sinds 1958 weten oude munten en historienpenningen hem voor de numismatiek te boeien. Jan hield voor diverse muntenkringen lezingen over o.a. Europees kopergeld, schellingen, philipsdaalders en Nederlandse muntvondsten. Voor de detectorgroep Son en de afdeling Bouwhistorie Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch determineert hij numismatische vondsten. Verder is hij bestuurslid van de stichting Aktieve Praktijk Archeologie Nederland (APAN), een amateurvereniging die de steentijd bestudeert.

Anton Cruysheer (1975) studeerde Culturele en Maatschappelijke Vorming aan de Hogeschool van Utrecht en vervolgens Archeologie en Prehistorie aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, richting Provinciaal Romeinse Archeologie. Zijn afstudeer richting was Cultureel Erfgoed Management. Van 2002 tot en met 2006 was hij werkzaam als archeoloog en erfgoedadviseur. Anton is nu werkzaam op het gebied van Master Data Management en datakwaliteit. In zijn vrije tijd is hij actief als voorzitter van de AWN, afdeling Naerdincklant Archeologie tussen Eem en Vechtstreek. Zijn interesse richt zich onder meer op metaalvondsten en op de 12e eeuw van het graafschap Holland. Hij publiceert regelmatig over archeologische, historische en numismatische onderwerpen. Zie voor een overzicht de website <http://independent.academia.edu/AntonCruysheer>

Theo Nissen (1945), werkzaam geweest in diverse managementfuncties binnen de accountancy en de ICT, is reeds 35 jaren actief op het terrein van de numismatiek. Zijn hoofdaandacht is de West-Europese geschiedenis van het munt- en geldwezen tot en met de 16e eeuw. Hij vervulde een aantal bestuursfuncties bij verenigingen en instellingen o.a. als voorzitter van de Numismatische Kring Brabant, bestuurslid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en secretaris van de stichting De Beeldenaar. Hij verricht vrijwilligerswerk bij de afdeling Bouwhistorie Archeologie en Monumenten van de gemeente 's-Hertogenbosch. Op zijn naam staan enkele publicaties en lezingen.

Paul Oostervink (1949) is werkzaam bij de douane Nijmegen die zich onder meer bezig houdt met het onderzoek van vervalste douanestempels op certificaten. Begonnen met het verzamelen van Koninkrijksmunten is zijn interesse in de numismatiek alleen maar gegroeid. Hij heeft een grote belangstelling voor de geschiedenis van het munt- en geldwezen in het bijzonder het aspect van muntvervalsingen. Hij is lid van de Numismatische Kring Oost-Nederland en het Koninklijk Genootschap voor Munt- en Penningkunde. In 2011 startte hij onderzoek naar de muntslag van Huissen in de 17e eeuw. Daarbij is onder meer de muntvondst te Huissen uit 1956 onderzocht gevolgd door een publicatie in de Beeldenaar.

Kees Pannekeet (1963) is werkzaam bij het energiebedrijf van Tata Steel te IJmuiden. Zijn interesses liggen op het terrein van de Romeinse numismatiek, Nederlandse munten van de vroegste tijden tot de invoering van de euro en Braziliaanse munten. Hij publiceert regelmatig over deze onderwerpen, ook in de Beeldenaar zijn enkele artikelen van zijn hand verschenen. Daarnaast is hij beheerder van diverse numismatische websites waaronder *De Koperpagina* (www.duiten.nl). Zie voor een overzicht van zijn publicaties de website <http://independent.academia.edu/CornelisGJPannekeet>

Jan Pelsdonk (1971) studeerde geschiedenis aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Hij is conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum. Bij het Geldmuseum is hij onderzoeker van muntvondsten en beheerder van de collectiebestanden en NUMIS. Hij heeft diverse nevenfuncties in numismatisch en museaal Nederland. Geregeld publiceert hij over muntvondsten en Teylers collectie.

Chris Teulings (1950) studeerde bedrijfseconomie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam en was vervolgens tot eind 2010 werkzaam in de chemische industrie. Sinds circa 2000 houdt hij zich bezig met het verzamelen van gegevens over Noord-Nederlandse ambachtsgildepenningen. Hij verdiept zich specifiek in de functionaliteit van deze penningen. Hij publiceerde daarover artikelen in diverse numismatische tijdschriften in Nederland en België (zie www.researchgate.net). Momenteel werkt hij aan een proefschrift over deze materie.